

Надія Ігнатів «І серце знов знаходить слово»:
антоничезнавчі студії
М. Ільницького

У творчій скарбниці М. Ільницького особливо дорога коштовність – його СЛОВО про Б.-І. Антонича. Про свою першу сходинку в наближенні до творчості Антонича критик згадував так: «В Україні цього поета ніхто не знав. У 1963 році у Польщі за ліберального уряду Товариство українців випускало українську газету “Наше слово”. З неї ми вперше дізналися про деякі вірші Антонича. У той час, коли наша поезія була публіцистичною, пафосною, в Антонича ми знайшли образність, яскравість, ідею єдності землі. Це було щось надзвичайне. Ми почали повсюди шукати його твори. Мені як працівнику редакції журналу “Жовтень” (тепер “Дзвін”), пощастило: я мав доступ до спецфонду, де можна було знайти твори Антонича» [2, с. 8]. Окрім того, поезії Антонича приносив на ніч з обласного архіву І. Калинець, який тоді там працював: у гуртожитку всі разом їх і переписували [2, с. 8].

Відтак 1964 р. у Львові на зразок клубу творчої молоді, який діяв у Києві, було створено «Пролісок»: «Тоді ж, 1964 року я, Юрій Брилинський, Богдан Козак, Богдан Ступка, який тоді грав у театрі імені Марії Заньковецької, зробили літературний вечір Антонича, з якого почалося відкриття його імені» [2, с. 8]. Ще однією важливою сходинкою у прагненні М. Ільницького наблизити до читача ім'я Б.-І. Антонича була публікація рецензії на пряшівське видання творів поета – «Від веретена пісні до теслі слова» («Дніпро», 1966, № 12), – яку редактори-упорядники «Зібраних творів» Антонича (Нью-Йорк–Вінніпег, 1967) Б. Рубчак

і С. Гординський «кваліфікували як “першу в УРСР статтю про Антонича”, у якій зроблено спробу об’єктивно визначити місце поета в загальноукраїнській поезії”» [11, с. 12].

Б.-І. Антонич полонив душу критика, і це захоплення живе ось уже четвертий десяток років; іскру любові до поета Микола Ільницький передав і онукові Данилові (в одній з телевізійних програм Д. Ільницький зізнавався, що Антонич «переслідував» його, в доброму сенсі, з самого дитинства).

Результатом подальших пошуків М. Ільницького стала монографія «Богдан-Ігор Антонич: Нарис життя і творчості», яка була «першою спробою повністю охопити і осмислити таку самотню постать української літератури ХХ століття, як Богдан-Ігор Антонич» [5, с. 10]. Про довгу в часі дорогу книги до читача автор розповідає: «Монографію написав у 1967 році. Через політичні зміни вона пролежала до 1991 року. Тоді я не дуже був готовий для такого складного завдання, оскільки не володів тим критичним інструментарієм, з яким треба підходити до поезії Антонича» [2, с. 8].

Отже, дослідження про Антонича побачило світ 1991 р. – часовий розрив між завершенням роботи над книгою та її публікацією становив двадцять чотири роки. У передньому слові – «Від автора» – критик визнає: «Цілком природно, що в цьому нарисі відбилася тодішнє розуміння автором поезії Антонича, яке сьогодні зазнало значних коректив, що пояснюється теоретичною “молодістю” автора і – певною мірою – рівнем критичної думки того часу. Є в книжці і прямолінійні співвіднесення з тогочасною дійсністю, і паралелі та зіставлення окремих творів, образів та мотивів за зовнішньою схожістю або відмінністю тощо. Повністю усунути ці моменти було неможливо, але якби всю роботу писати наново, то втрачено б відчуття відкриття поета, яке пережив не тільки автор цього нарису. З другого боку, автор не вважав доцільним не міняти «ніже титли, ніже тії коми», зокрема, доповнював нарис новими фактами з життя поета, включав до нього цікаві думки та спостереження про творчість Антонича письменників та літературознавців» [5, с. 10].

У вступному слові дослідник говорить про драматичний період у літературознавстві ХХ ст., коли замовчувались імена цілої

плеяди талановитих митців, серед них і Б.-І. Антонич. Та все ж його поезія була «невід'ємною часткою літературного життя на Україні, вона вплинула і продовжує впливати на багатьох поетів, починаючи від початку 60-х років і по сьогодні, особливо на молодих... Резонанс самотньої і глибоко філософської поезії юного лемка вийшов сьогодні за межі України: його твори випущені окремими виданнями словацькою (1976), англійською (1977), польською (1981) мовами, з'явилася низка літературознавчих досліджень про «закоханого в житті поганина»» [5, с. 9].

Свою студію про Антонича М. Ільницький трактує як стимул для появи нових інтерпретацій поетичного доробку лірика, через майже двадцять років після опублікування книжки він резюмує: «Сьогодні маємо нові поглиблені підходи до творчості Антонича, але ця перша монографія виконала свою роль як один із етапів освоєння його творчості в материковому літературознавстві» [10, с. 147]. Підкреслюючи вагомість цієї розвідки, І. Дзюба у передмові до тритомовика праць ученого «На перехрестях віку» зазначив: «Це той випадок, коли Ільницький не був першовідкривачем, але він заново перечитав поета, врахував різні погляди на нього і подав свій, багато в чому доповнювальний або й коригувальний» [4, с. 5].

Монографія М. Ільницького про Антонича має напрочуд струнку композицію. Кожен із семи розділів є цілісним і композиційно завершеним.

Так, перша частина дослідження «Сторінки біографії» вражає гармонійним поєднанням багатства фактичного матеріалу з ліричними роздумами автора, як от: «У цих вертепах зелені, в недеях билося серце мистецьки обдарованого народу, багатого на легенди, пісні, повір'я, давні звичаї, де в тугому вузлі перепліталися залишки язичницької давнини, давньої демонології, все, що пізніше живило творчу уяву поета» [5, с. 12].

Роздуми М. Ільницького набувають і яскраво вираженого полемічного характеру, якщо цього вимагають факти. Так, згадуючи зауваження Д. Павличка (вступна стаття «Пісня про незнищенність матерії» до однойменного видання творів Б.-І. Антонича 1967 р.) про те, що Антонич був самітником (а це, відповідно, вплинуло на його творчість) і «з усіх жіночих примх знав

тільки буркотливість своєї старомодної тети, в якій мусив мешкати», М. Ільницький запитує: «Звідки така впевненість у тому, що Антонич був “самітником” і не пізнав радощів повнокровного людського життя?» [5, с. 29]. Далі наводиться низка аргументів (зокрема згадуються спогади та листи до Антонича його нареченої Ольги Олійник, які в той час зберігались у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР, а сьогодні опубліковані у часописі «Дзвін» (2009, ч. 9–10), які доводять, що уявлення про поета як про «самітника» недостатньо об'єктивні.

Аналіз першої збірки поета «Привітання життя» та творів, написаних одразу ж після її виходу у світ, уміщено в розділі «У панцир крицевий закуте серце». Спостереження критика за поетичним словом Б.-І. Антонича, за своєрідністю ритмомелодики його творів поєднуються з залученням багатого порівняльного матеріалу. Як результат вдумливого заглиблення у мистецький світ Б.-І. Антонича першого періоду його творчості – висновок: «Це була поезія шукаючого інтелекту, який ще не встиг емоційно освоїти те, що вразило його, спонукувало на роздуми. Молодому поетові хотілося відгукнутися на все, що він спостерігав навколо, але в цьому відгуку небагато було глибоко пережитого, вистражданого автором. Бракувало власного духовного досвіду, його заступала ерудиція, яка в молоді людини часто навіть мимоволі виступає на поверхню. Брак досвіду духовного “доповнювався” браком суто технічного досвіду, тим-то в “Привітанні життя” немає ще послідовного стильового принципу» [5, с.42]. Вказуючи на те, що перша збірка підбивала підсумок учнівства Б.-І. Антонича, дослідник підкреслює, що молодий поет, намагаючись віднайти свій стиль, «приміряв» до себе найрізноманітніші творчі підходи, вдавався до експериментаторства.

Аналізуючи перші поетичні кроки Б.-І. Антонича, М. Ільницький уміло виокремлює те, що стане характерною рисою творчого почерку митця надалі: «Горизонт поезії Антонича, починаючи вже з першої його збірки, розсував часові і просторові рамки окремого людського життя у простір, що лежить за межами індивідуальної свідомості, у сферу буття як трансцендентності» [5, с. 44–45].

Автор звертає увагу читача і на книгу «Велика гармонія», вказує на шляхи, якими йшов поет, створюючи її: «“Велику гармонію” не назвеш книгою суто релігійного змісту, це радше голос душі, спрага морального вдосконалення, прагнення гармонії зі світом і собою, шукання душевної рівноваги» [5, с. 58].

Збірка Б.-І. Антонича «Три перстені», з котрої, як зазначено в дослідженні, «починається поет зі своєю темою і своєю художньою мовою», дає змогу критикові провести читача у таємничий світ «зачарованого перстенья краси» і збагнути чари майстерності поета, зачудованого «незглибною красою дочасності» [5, с. 63]. Несподівані аналогії, цікавий пошук витоків образності поезії Б.-І. Антонича, заглиблення у містичний процес творення і роздуми про «формування другої дійсності мистецтва, “кращої тої з-за шиб”» [5, с. 73], – все це настільки органічно властиве творчому почерку М. Ільницького і так захоплює читача, що, здається, можна безконечно мандрувати разом з ним безмежними світами Антонича. І сам дослідник готовий шукати завжди нові і нові прочитання рядків поета, переживаючи заново «насолоду осягання»: «При всіх зусиллях згрупувати вірші за темами, ми так і не спроможемося на логічні класифікації, на чітко окреслені контури тем. Як замкнений у собі перстень, так замкнений і світ поета: багато вражень у нього повторюється, але щоразу знайомий образ виступає в новій мистецькій комбінації, розкривається з нового боку» [5, с. 58].

Міркування М. Ільницького про дві наступні збірки поета розміщені в розділі «Четвертий перстень»: автор вказує, що глави цих книг давали читачеві осягнення філософської проблематики, ліричні ж інтермецо «не лише продовжували, а й розвивали і поглиблювали лінію “Трьох перстенів”» [5, с. 107]. У поезіях «Книги Лева» та «Зеленої євангелії» «видно руку зрілого майстра», «який відчуває вагу слова, його цінність і знає, на якому місці перстенья вправити коштовний камінь» [5, с. 108]. Акцентуючи увагу на міфологізмі збірок, дослідник підкреслює: «Передусім слід відзначити міфологічний характер художнього мислення поета, міфологічний у тому плані, що реальне тут зливається з ірреальним (уявним), свідоме з підсвідомим» [5, с. 124]. Як приклад наведено способи образотворення у поезіях «Назустріч» (зб. «Три перстені»)

та «Черемховий вірш» («Зелена євангелія»). У першому випадку відчутний зв'язок між прямим та переносним значенням («росте хлоп'я, мов куц калини»), у другому («Стіл обростає буйним листям, / і разом з кріслом я вже куц») «домінує не порівняння, а метаморфоза, – спосіб світобачення, що розсуває часові і просторові межі “присутності” ліричного героя в світі» [5, с. 124].

Спостереження критика над ідеєю єднання ліричного героя Б.-І. Антонича з космосом базуються на аналізі найрізноманітніших джерел – від індійської філософії до творчості В. Вітмена, Р. Тагора, Г. Гауптмана, а далі – до поетичних рядків П. Тичини, Є. Плужника – перелік імен можна продовжувати. Як висновок звучать вагомні слова про те, що «сутність поетичної концепції Антонича періоду «Книги Лева» і «Зеленої євангелії» виявляється у прагненні охопити весь цикл розвитку космічної світобудови від «прапервісного мороку природи» до «сурм останнього дня», «апокаліпсису», через присутність у всіх цих грандіозних процесах авторського «я», його трансформованої біологічної і духовної сутності» [5, с. 137].

Незавершеній збірці поета «Ротації» присвячений розділ «Ніч накрила муравлисько міста». Дослідник виявляє стильові обрії Антонича як поета-урбаніста, подає широкий спектр передумов, котрі сприяли «вростанню» думки захопленого поганина «у греблі жовтих мурів», у гамір вулиць.

Від розгляду поетичного доробку Б.-І. Антонича М. Ільницький переходить до осмислення лібрето опери «Довбуш» та незавершеного роману «На другому березі», акцентує увагу на невеликих прозових творах «Політик» та «Три мандоліни» і зазначає, що проза була для Антонича «пробою сил», яка, можливо, розвинулась би в майбутньому.

Без сумніву, розкриття в монографічній праці усіх тем не могло бути вичерпним, а деякі з них тільки окреслювались, тому надалі М. Ільницький розширює свої спостереження за палітрою художнього слова Б.-І. Антонича й публікує низку статей. Дослідник заглиблюється в характер осягнення Бога ліричним героєм Антонича і зіставляє релігійні мотиви в поезії М. Шашкевича та Б.-І. Антонича, підкреслюючи при цьому, що «в обох поетів виразно пробиваються потужні струмені духовної енергії,

яка, здається, переходила від поета до поета» [6, с. 188]. В окремій праці розглядається архетип місяця в поезії Б.-І. Антонича, Ф. Гарсія Лорки та І. Калинця: автор через спостереження за філософськими, національними основами світобачення іспанського та українських поетів підводить читача до висновку про те, що срібний колір місяця – у центрі чи на периферії тексту – є тією точкою, в якій «схрещуються ідейні домінанти всіх трьох поетів, саме в срібному кольорі концентрується семантичне ядро зодіакальності їхньої поетичної метафізики, що виражає драму світовідчуття, драму творчості, драму буття» [8, с. 312].

Студією одного художнього твору можна назвати статтю М. Ільницького «“Концерт” Богдана-Ігоря Антонича: виміри музичної структури поетичного тексту» [7]. Зосереджуючи увагу на звуковому багатоголоссі цієї поезії, критик стверджує, що в автора «Концерту» «домінує не абстрагування зорового, а радше навпаки – опластичнення звукового начала: «празелень звуків», «пейзаж мелодії» передані через слово. Тому антоничівська метафорика вбирає в себе не тільки звуково-кольористичну гібридність, а й інтелектуалізується за рахунок абсорбції понять науки: у його концертному залі природи «електрика натхнення летиться змінним струмом, билини тонів вигинаючи угору» [7, с. 248].

В одній з найновіших праць про Б.-І. Антонича критик розглядає функції віконної призми в його поезії і веде мову про характерні для нього «пейзажі з вікна».

М. Ільницький зізнається, що не боїться повторювати деякі свої думки – це завжди підтверджує правильність сказаного раніше. Так, підсумовуючи своє бачення і розуміння Антоничевого світосприйняття, у передмові до видання «Трьох перстенів» (2008) М. Ільницький зазначає, що світ у цій збірці постає очам, котрі «хочуть все пізнати», «подвоєним» через діалог з природою («Шість строф містики»). Цей погляд охоплює і те, що «круг нас», і те, що в нас самих, що «ми», створюючи рівновагу і взаємозв'язок між двома сферами – природою, яка трансформується у духовну субстанцію поезії як мрії, «екстази», і «другою дійсністю» поезії, уявним світом, що виражає себе мовою природи. Тільки обидві ці сфери творять «вище, сублімоване відчуття» дійсности» [9, с. 9].

Завершуючи розмову про антоничезнавчі студії М. Ільницького, хочеться згадати і про те, що впродовж багатьох років він наполегливо працював над пошуком тих матеріалів, які дали би змогу донести до читача цілісне уявлення про поета як особистість і передати атмосферу його літературної доби. Буквально з окрушин спогадів, літературознавчих публікацій (у тому числі раніше виданих за кордоном), листів, а також поезій, присвячених Б.-І. Антоничеві, була укладена книга, про яку М. Ільницький згодом скаже: «У 1989 році ми разом із Романом Лубківським видали спогади про Антонича “Весни розспіваної князь”. Зібрали все, що могли, познаходили людей, які його знали» [2, с. 8]. Книга ця, так любовно укладена, стала чудовим вінком пам'яті поета до його вісімдесятилітнього ювілею і слугуватиме ще не одному поколінню читачів на шляху до неповторного світ Б.-І. Антонича.

І звичайно ж, неповним було б висвітлення теми Антонича у творчому доробку М. Ільницького без згадки його власне поетичне слово («Натхненням сповнена сповна...», «Коли січневі холоди...») [4, с. 395–396], яке є ще одним виявом шани співцю «дочасності краси незглибної», котрий так прагнув проникнути «у дно, у суть, у корінь речі, в лоно, у надро слова і у надро сонця!» [1, с. 209].

Список літератури

1. Антонич Б. І. Повне зібрання творів / Передм. Миколи Ільницького; упоряд. і коментарі Данила Ільницького. – Літопис. – 2009. – 968 с.
2. Антонич був Котом і жив собі у мушлі: До 100-річчя з дня народження Богдана-Ігоря Антонича / Розмову з М. Ільницьким вела О. Жук // Україна молода. – 2009. – № 183. – 3 жовтня. – С. 8–9.
3. Весни розспіваної князь. Слово про Антонича: Статті. Есе. Спогади. Листи. Поезії. – Львів: Каменяр, 1989.
4. Дзюба І. Діапазон зацікавлень і коректність інтерпретацій // Ільницький М. На перехрестях віку: У 3-х кн. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн.1. – С. 3–7.
5. Ільницький М. Богдан-Ігор Антонич: Нарис життя і творчості. – Київ: Радянський письменник, 1991. – 207 с.

6. Ільницький М. «Гармонія серця і чола: релігійні мотиви у поезії М. Шашкевича і Б.-І. Антонича» // Ільницький М. У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 183–189.
7. Ільницький М. «Концерт» Богдана-Ігоря Антонича: виміри музичної структури поетичного тексту // Вісник Львівського університету. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2008. – Вип. 44. – Ч. 2. – С. 246–253. – Серія філол.
8. Ільницький М. Образ нічного неба: архетип місяця у поезії Б. І Антонича, Ф. Гарсія Лорки та І. Калинця // Ільницький М. У фокусі віддзеркалень... – С. 304–312.
9. Ільницький М. Тріада символів нескінченности // Антонич Б. І. Три перстені. – Львів: Літопис. – 2008. – 128 с.
10. Незримі субстанції Миколи Ільницького / Розмову з М. Ільницьким вів Б. Пастух // Дзвін. – 2009. – Ч. 9-10. – С. 144–147.
11. Тихолоз Б. Насолода осягання. На берегах літературно-критичної одиссеї Миколи Ільницького // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2004. – Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького. – С. 5–30.